

TOMORI PÁL, BENKNER JÁNOS ÉS A SAJÓKAZAI PASZTOFÓRIUM LEHETSÉGES KAPCSOLATÁRÓL

Gál-Mlakár Zsófia*

**Fráter György Katolikus Gimnázium, Miskolc*

Absztrakt: A sajkázai pasztofórium kutatástörténete során számos koncepció született a rangos reneszánsz emlék készíttetőjének kilétét illetően. A tanulmányban összefoglalt kutatások tovább mélyítik ismereteinket a feltételezett megrendelő, Tomori Pál személyével kapcsolatban. A felemelkedő köznemesi származású kalocsai érsek pályájának korai, Erdélyben kezdődő szakaszát, kapcsolatait a brassói szász bíróval, Johannes Benknerrel most a vörös márvány pasztofórium konzolján található feltételezett Tomori-címer kapcsán vizsgáltuk, az eredmények pedig egyelőre a Tomori-címerrel való azonosítás lehetőségét erősítik meg.

Kulcsszavak: pasztofórium, toszkán tabernákulum-típus, címeres levél, köznemesség, szászok, közvetítő kereskedelem

TOMORI PÁL PÁLYÁJÁNAK KEZDETE

Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik legszebb reneszánsz emlékének elemzése, értelmezése már számos, a megye történeti, művészettörténeti, régészeti kutatásában vitathatatlan érdemeket szerzett kutatót ihletett írásra. Egy újabb írás szükségességét e tárgykörben csupán az indokolhatja, ha az értelmezést segítő, újabb szempont merül fel. Az itt következő néhány gondolat reményeim szerint ilyen szempontokat adhat, miközben a pasztofóriummal eddig szoros kapcsolatban említett Tomori Pál pályájának néhány állomását is igyekszik újra felidézni, az értelmezést segítő.

A történeti szakirodalomban abaúji kismanesi családként ismert Tomoriak először a 14. század közepén jelennek meg a forrásokban (CSOMA 1992, 597). Ekkor már valószínűleg Tomor egy részét birtokolták és

az elkövetkező időkben újabb borsodi, gömöri és abaúji területekre tettek szert. Ezt bizonyítják az 1411-ben Zsigmond által elrendelt határjárás Tomoron Péter, János és Imre fiai védelmében Korlátfalvi Lászlóval és Ambrusházi Jakabbal szemben (CSOMA 1992, 598), 1421-ben pedig Tomori Miklós és fiai Sebestyén és Lesták Bedechkei Péterrel és fiaival, valamint Horváti Egyeddel és fiaival Zsigmondhoz benyújtott kérelme Horváti falu adományozásának tiltására más igénylőkkel szemben (BORSA–C. TÓTH 2003, 70–71, 167. sz. oklevél). 1445-ben a család Miklós nevű tagja leánynegyed gyanánt Erzsébet nevű rokona és annak gyermekei számára tomori birtokai egy részét és egyben egy kúriát is adományozott.¹ Mátyás idején a család tekintélyének emelkedését mutatta,

¹ MOL DI, 71970.

hogy Tomori Miklós a kalocsai érsek familiárisaként maga és testvérei, László és György számára 1464-ben elnyerte Tomor falu másik felét is az érsek közbenjárására.² A szakirodalom ezen Miklós testvérét, Lászlót tekinti Tomori Pál édesapjának, testvéreit: Istvánt és Miklóst is megnevezve (CSOMA 1992, 599).

Pál születésének idejét 1475 körül sejtí Fraknói Vilmos, aki elsőként készítette nagy ívű összegzést életpályájáról (FRAKNÓI 1881 és FRAKNÓI 1881a, 291). Fiatalon Bornemissza János környezetébe került és hosszú ideig szolgált felnőtt korában is, mint megbízható szervitor. Bornemissza, aki Mátyás, majd II. Ulászló alatt a kincstár kezelője, majd később a trónörökös Lajos nevelője, pozsonyi gróf és budai várnagy is volt, erősen pártolta Tomorit (KUBINYI 1964, 84). Tomori a hazai jogtudó köznemesség azon tagjává vált, aki a latin nyelv és az alapvető hivatali, számadási ismeretek birtokában jövedelmező állásra tehetett szert. Először 1492 és 1497 között tűnt fel az országbíró irodájában, mint különböző jogügyekben kiküldött, később azonban a sokkal gyakorlatiasabb, egyszersmind a humanista tudományoktól távolabb álló kincstári alkalmazotti munkakörbe lépett (SZAKÁLY 1976, 93). Így lett előbb erdélyi sókamara alkalmazottja 1501-től (DRASKÓCZY 2004, 30 és PUKY 1883, 214), Fogaras (1508-tól) majd együttesen Fogaras és Munkács várnagya (1514-től) Bornemissza megbízásából és párhuzamosan a kolozsmonostori konvent jószágainak igazgatója (JAKÓ 1990, 71), gubernátorra. Hivatali pályája tehát nagy szakértelmet és támogatója, Bornemissza iránti hűséget követelt, ugyanakkor az egyéni gyarapodását, családja tulajdonának bővítését, rokonai és barátai támogatását is lehetővé tette. Megbízható ember volt politikai tekintetben is, hiszen a forrásaink arról vallanak, hogy minden kényes esetben lehetett számítani rá. Bár

Fraknói téved, amikor azt írja, hogy Ulászló őt küldte volna Konstantinápolyba tárgyalni I. Szelim szultán beiktatásának alkalmával (FODOR-DÁVID 1994, 205),³ de mind a széke-lyekkel, szászokkal kapcsolatos adóbeszedési ügyekben (1503-ban és 1506-ban), mind a Dózsa-féle parasztfelkelés idején a bihari ütökötben, mind pedig Báthory István Szapolyaival szembeni nádorrá választásakor kiváló katonai tehetségéről, rendületlen helytállásáról tett tanúbizonyságot (FRAKNÓI 1881, 304). Ahogyan maga Szakály Ferenc fogalmaz Tomoriban „*konok, a pártérdekekkel mit sem számoló kötelességtudás... az országért érzett felelősségtudat*” munkált különösen élete utolsó, kitüntetett szakaszában. Személyiségének, életútjának ezek feltétlenül részei, megítélését ma is áthatják. Talán kevésbé hangsúlyos azonban a történeti szakirodalomban az a nagyon is reális értékelés, melynek alapjait maga Szakály már egy jól csengő szókapcsolatba tömörítve megfogalmazta: „az ország familiárisa”. Ebben a meghatározásban ugyanis benne rejtőzik a kulcs Tomori pályájának árnyaltabb értelmezéséhez. A megbízható, lojális, áldozatot vállaló szolgálatteljesítő és az egyéni előmenetelt tekintő és a vagyont gyarapítani akaró, felemelkedő köznemes típusa keveredik benne. Sorsszerűen vállalt áldozata, mely miután a feltehetőleg magánéleti és szakmai karrierjében is bekövetkezett megtorpanás hátravetette, már elkerülhetetlenné vált a körülmények alakította helyzetben.

E fordulópontra eseményeit számba véve rendelkezésünkre áll egy olyan elsőrendű forrás, amely arról tanúskodik, hogy Tomori nagyon jó gazda, takarékos és ugyanakkor tehetséges üzletember volt. Az 1520. július 25-én Pesten, Ládonyi Miklósnál felvett inventárium⁴ tanúsága szerint az arany és ezüst használati tárgyak (tálak, kupák,

³ Ulászló leveleiből tudhatóan Raguzai Félix kapta ezt a feladatot.

⁴ Eredetije: MOL DI, 62069.

² MOL DI, 75901.

kézmosó medence, szőnyegek, illetve ruházati darabok) mellett Tomori összesen 5500 forint kézpénzt hagyott letétben (NAGY *et al.* 1865, 404; RADVÁNSZKY 1879, 3). Az irat, mint magyar nyelvemlék is nagy értékkel bír, de Tomori anyagi helyzetére és közvetetten gazdálkodására is fényt vet. A fent említett összeg ugyanis olyan nagyságrendű, melyet egy közepes gazdálkodó, egyszerű hivatalnok, Tomorihoz hasonló rangú várnagy fizetéséből nemigen takaríthatott volna meg.⁵ Szintén jól mutatja az anyagilag emelkedő Tomori egzisztenciális helyzetét, hogy ezekben az években újabb és újabb birtokokat vásárolt meg (FRAKNÓI 1881, 305),⁶ illetve nyer új adományt már meglévő birtokaira.⁷ A Tomori család további anyagi felemelkedésének záloga Erdélyben keresendő. A sókamarák feletti ellenőrzés nagy bevételi forrás lehetett, bizalmi állás volt, az adatok azt mutatják, hogy igen jelentős részét tette ki a királyi bevételeknek. Emellett a kolozsmonostori konvent jószágigazgatójaként és a szászok adójának beszédésével is megbízott szakemberként olyan gazdasági kapcsolatokat épített ki a vagyonos szász patríciusokkal, amelyek bizonyíthatóan jól jövedelmeztek számára. A brassói bíróval, az idősebb Johann Benknerrel különösen is közeli, baráti viszonya alakult ki Tomorinak (NUSSBÄCHER 1988, 28). A brassói városi levéltár által őrzött iratok között több olyan is szerepel, amelyek a kettőjük közötti üzleti kapcsolatra is utalnak

(GYÁRFÁS 1911, 105).⁸ A téma szempontjából koránt sem érdektelen ennek a kapcsolatnak néhány elemét röviden felvázolni.

JOHANN BENKNER ÉS TOMORI PÁL

Az idősebb és ifjabb Johannes Benkner a kortárs brassói szász orgonista, Hieronymus Ostermayer német nyelvű, csupán másolatban fennmaradt évkönyvében is több alkalommal feltűnnek. Nagy valószínűséggel Tomori az idősebb Benknerrel állhatott gazdasági kapcsolatban, aki már 1505-től városi tanácsos volt, 1511-ben főnagy, és mint fia is később több alkalommal, 1511–1513, 1515, 1517–1518, 1521, 1523, 1525–1526 között a brassói városbíró hivatalát töltötte be (OSTERMAYER 2005, 121). Fia, az aranybányatulajdonos ifjabb Johannes Benkner 1535–1540 között tanácsnokként, 1543–1546 között főnagyként (Stadthann) szolgálta városát (OSTERMAYER 2005, 128), míg mint városbíró 1547–48 (OSTERMAYER 2005, 42–43), 1550–52 (OSTERMAYER 2005, 45, 49, 53), 1555–1560 (OSTERMAYER 2005, 59, 63, 65, 66–67) és 1565-ben (OSTERMAYER 2005, 72) szerepel az évkönyvekben. Ezalatt pedig 1549-ben és 1562–65 között töröcsvári várnagy is volt. Esküvőjére a krónika szerint 1549-ben került sor Stefan Knecher, a nagyszebeni székbíró leányával, Apollóniával (OSTERMAYER 2005, 45). A reformáció lelkes támogatójaként 1560-ban románra fordította a négy evangéliumot és Johannes Fuchs-szal együtt finanszírozta az első papírmalom elindítását (OSTERMAYER 2005, 40).⁹ A város életében játszott szerepét jelentősen megnöveli az, hogy jelentős reformokat vezetett be a városi közigazgatás, hivatali ügyvitel életében (NUSSBÄCHER 2011, 300).

⁵ A korszakban egy várnagyságot viselő, vagy más bizalmi állást betöltő szervitor fizetése átlagosan évi 2–300 Ft körül mozgott (VARGA 1981, 35).

⁶ 1506. október 12-én Thornallyay Jánossal 3000 aranyforintért vásárolta meg Lórántffy Tamás abodi és boldvai birtokát. 1510-ben Ambrusházi Márton özvegyétől vásárolta meg annak damaki birtokát, 1517-ben pedig Seleb és Felsővadász birtokába jutott unokatestvérével, Lőrincsel és Thornallyay Jakabbal.

⁷ Tomori, ambrusházai és berkeszi birtokaira 1506-ban nyer új adományt a maga és unokatestvérei, Antal és Máté számára.

⁸ Ezen levelek között egy arról emlékszik meg, hogy egy ízben Tomori utasította Brassó városát, hogy az évi adóból Benknernek fizessenek ki bizonyos összeget.

⁹ A kiadvány 1559-ben Brassóban készült (eRMK CD-ROM 82. sz.; PETROV 1890, 303).

Az idősebb Benkner az évkönyv szerint 1528-ban, Lucas Hirscher városbíró, Johannes Fuchs tanácsos, Nicolaus jegyző és más brassói polgárok társaságában Prágába utazott, hogy Ferdinánddal megerősíttesse Brassó kiváltságait. A deputáció és különösen Benkner számára az események a feladat sikeres lezárása ellenére tragikus fordulatot vettek, mert a krónika szövege szerint „...a hazafelé vezető úton gonosztevők törtek rájuk, akik megölték Hans Benknert. Johannes Fuchs a városbíróval és a többiekkel lovon elmenekült.” (OSTERMAYER 2005, 24). Apja váratlan halála után az ifjabb Benkner, amint az eseményekből és a fent leírtakból kitűnik, remekül vitte tovább a család üzleti ügyeit, öregbítette annak hírnevét, megőrizte hatalmi pozícióját és vitte sikerre új vállalkozásait.

Visszatérve Tomorihoz, talán ő maga is befektetett a vagyonos, Brassó legrégebbi polgári családjai között számon tartott, Benknerek kereskedelmi üzleteibe. Brassói kereskedők bonyolították főként az ebben az időben a Havasalföld és Moldva irányából a Magyar Királyságba érkező nyers és félkész termékek, valamint a fejedelemségekbe kivitt iparcikkek árucseréjét (GRANASZTÓI 1972, 356). Az idősebb Johannes Benkner pedig a szerencsésen fennmaradt 1503-as huszadjegyzék tanúsága szerint jelentős mennyiségű borsot hozott be rendszeresen, hogy aztán a nagyváradi, debreceni és budai vásárokat látogatva posztó- és fémiparcikkeket (késeket) vásároljon és vigyen ki a két fejedelemségbe (PACH 1978, 1035). Feltehetően tagja volt a városi vagyonos keresedőkből szerveződött societas magnának is.

PROBLÉMÁK A SAJÓKAZAI PASZTOFÓRIUM CÍMERÉNEK AZONOSÍTÁSÁBAN

Az idősebb Benkner és Tomori közötti kapcsolat érdekes szála vezet ahhoz a meggyénkhez kötődő kiemelkedő reneszánsz művészeti emlékhöz, amelyet a szakirodalom Tomori Pálhoz köt, de ennek megnyugtató

bizonyításával máig adós maradt (JOÓ 1988 243–256; KAZARECKI 2004, 142–144; SIMON 2002, 105–126; GYULAI 2008, 27). A sajkázai pasztofórium¹⁰ néven ismertté vált faragott vörösmárvány reneszánsz szentségtartó készíttetőjének személye a kutatás számára eddig is számos fejtörést okozott. A pasztofóriumot Vargha László múzeumigazgató még 1950-ben hozatta a múzeumba (JOÓ 1988, 248), azonban sajnos nem tudjuk, hogy pontosan hol lelte fel. A legutóbbi, 2002-es falkutatás tisztázta, hogy a tabernákulum bizonyosan a sajkázai templom szentélyének északi falában került egykor elhelyezésre.¹¹ Így újabb adattal egészült ki azon elképzelés, amely esetlegesen egy másik templom számára készített és a törökidő idején ide menekített emlékként tételezte a pasztofóriumot.¹² Ugyanakkor az is kiderült, hogy a szentély falában található keretfészek alapján a pasztofórium ma hiányzó lezáró oromzata háromszög alakú timpanon lehetett (SIMON 2002, 111).

A hazánkba Firenzéből idekerült első reneszánsz tabernákulumok mintáját követve ez a

¹⁰ HOM ltsz.: 82.1.1. — A pasztofórium szót a magyar nyelvben az Oltáriszentség őrzési helyeként használták a tabernákulum elődjeként. Eredetileg a szír templomokban a templom szentélyét körülvevő kamrákat, illetve a 4. századtól a keresztény templomok mellékhajóinak apszisához épült helyiségeket értették alatta, ahol a hívők a szentmisére hozott adományait adták át. Az eredetileg egy épület fülkéjeként ismert fogalom, lassan az Oltáriszentség őrzésére kijelölt építmény lett, melynek alakja és helye az idők folyamán változott. A középkorban és a reneszánsz idején a szentély falában erre kiképzett fülkét, illetve külön kis szentségházakat is készítettek, a 16. században azonban pápai rendeletre a főoltárra helyezték a tabernákulumot. (GERŐ 1984, 182; BANGHA 1933, 302)

¹¹ SIMON Zoltán: Sajókaza református templom. Kutatási dokumentáció. 2002. — HOM RégAd, 3371–03. 209. dob.

¹² Ezt a feltételezést Joó Tibor fogalmazta meg, amikor a pasztofórium sajkázai illetőségének kérdéseit próbálta megválaszolni (JOÓ 1988, 255), és később Simon Zoltán is lehetséges válaszként említette (SIMON 2002, 111).

darab is Bernardo és Antonio Rosselino, Mino da Fiesole, valamint Luca Robbia műhelyeinek hagyományait folytatja. A toszkán tabernákulum-típusra jellemző pilaszterekkel körülvett fülkéből álló, konzol által tartott és lunettás oromzattal lezárt szerkezet egy változatának lehetünk itt is tanúi. A záró oromzat itt azonban a megszokott lunetta helyett timpanont kapott. E hiányzó darab felderítésére adhat némi reményt, hogy Vargha 1950-es útja után Megay Géza muzeológus 1954. március 16–17. között végzett sajkókazai helyszíni ellenőrző kiszállása során egy a sajkókazai kastélytól északkeletre lévő elhagyatott, romos magtár falainak vizsgálata során egy töredékes vörösmárvány-tömböt fedezett fel, melyen gótikus *maiusculával* írt szöveg tűnt elő.¹³ Azonban a múzeumnak megküldött jelentése mellett rajz-, illetve fotó-melléklet nem található, így nem tudhatjuk e töredék esetleg azonosítható-e valamely, ma, a múzeum gyűjteményében fellelhető darabbal. Lehetséges, hogy ez a töredék Perényi Imrének a kurtyáni pálos kolostorban elhelyezett sírkövének egy darabjával azonosítható,¹⁴ amely ma a múzeum gyűjteményében is megtalálható és anyagában azonosnak tűnik a pasztofóriummal. Ha tehát hihetőleg Megay nem is a pasztofórium hiányzó részét találta meg, azt azonban kétségtelenné tette, hogy annak előkerülése a későbbiekben még lehetséges, sőt maga a pasztofórium fellelési helyét illetően is magyarázattal szolgált, amennyiben valóban az egyik falubeli házból került elő 1950-ben a szentségtartó.¹⁵

¹³ Megay Géza muzeológus 1954. március 20-án kelt jelentése. — HOM HTD, 69.5.112. 10.

¹⁴ Perényi Imre, Zsigmond titkos kancellárjának sírkövét Czeglédy Ilona találta meg az újházi vagy nyárádinak is nevezett pálos kolostor sekrestyéjében annak 1969-es feltárásakor. A sírkő ma a Herman Ottó Múzeum tulajdonában van: HOM ltsz.: 82.1.2. (GUZSIK *et al.* 2006, 349, 4.52 kat. sz., illetve MIKÓ 2008, 256)

¹⁵ Megay jelentése erről így szól: „Sajókazán immár egy közeli házban egy alkalommal szép vörösmárvány pasztofórium is került elő. Ez a két

A pasztofórium megrendelőjének személyét illető további kutatás vezetett el Johannes Benkner és Tomori kapcsolatának vizsgálatához. E kapcsolat egyik legérdekesebb eleme Benkner nemesítésének története. Benkner először 1509. január 25-én nyert nemesítő címeres levelet II. Ulászlótól, amelybe különleges módon egy a birtokadományát rögzítő korábbi oklevél szövege is belekerült.¹⁶ A címeres levél szövege szerint Benknernek maga Tomori Pál ajándékozta oda Abaújban található Papipusztán lévő birtokát és udvarházát barátságuk kétségtelen bizonyítékeként („*ex mutua charitate et amicitia*”) és az ő közbenjárására, valamint szolgálatai elismerésül emelte nemesi rangra a gazdag patrícius kereskedő-polgárt az uralkodó. Igen árulkodó e tény arra nézve, hogy a mély barátsággal leírt kapcsolat a távoli brassói bírónak talán anyagi ellentételezésül is szolgálhatott a sikeres üzleti együttműködésért. Nem kételkedhetünk természetesen baráti szeretetük valószínű voltában, ugyanakkor magyarázatot lelhetünk arra, hogy az adományozó diplomában megörökített címere miatt mutat fel-tűnő hasonlóságot a sajkókazai pasztofórium konzolán elhelyezett, eddig azonosítatlan címerrel (*1. kép*). Azt már maga Joó Tibor is bebizonyította kitűnő tanulmányában, hogy a címert teljes bizonyossággal a Tomorihoz kapcsolni nem lehet (JOÓ 1988, 252), de arra nem sikerült magyarázatot találnia, hogy mely családhoz lenne köthető. A kérdést később Simon Zoltán régész azzal a magyarázattal igyekezett megoldani miszerint a pasztofóriumot Tomori készítette volna az idő előtt elhunyt menyasszonya, az egyik Putnoky-leány emlékére (SIMON 2002, 143). Itt azonban egy kitérőt kell tennünk Tomori életének e szakaszát illetően.

darab-ti. az 1954-ben előkerült (a szerző megjegyzése)-ugyanilyen vörösmárványból van.” — HOM HTD, 69.5.112.

¹⁶ A birtokadományozó oklevél 1509. január 20-án kelt Nagyszombatban (GYÁRFÁS 1911, 15).

1. kép. A sajókazai pasztoforium konzolján látható címer, HOM RégAd, 2053–88.

Fig.1. Blazon on the console of the Sajókaza tabernacle, Herman Ottó Museum, Archaeological Repertory No. 2053–88

FORDULÓPONT TOMORI PÁL PÁLYÁJÁN

Tomori életpályájának kritikus fordulópontján ismét fel kell vennünk az események lineáris, de koránt sem unalmas fonalát. A történeti irodalom a kortársaktól vett, és életükben elterjedt azon értesülést kezelte a továbbiakban tényként, mely szerint Tomori két alkalommal is sikertelenül próbált nősülni, a halál ugyanis elragadta tőle először az említett Putnoky-lányt, másodszer egy idősebb, ámde gazdag özvegyasszonyt. Az értesülés elsősorban Istvánffy Miklóstól származik (BENITS 2001, 187). A kortárs történetíró ezzel magyarázta Tomori kolostorba vonulásának hirtelen fordulatát. A történeti források mozaikjait összeillesztve azonban e kép kissé átalakult, amikor Tomori hivatali pályájában bekövetkezett törést vizsgálták. Tomori a

megbízható, de helyzetéből kitörni nem tudó familiáris, amikor a Beriszló Péter halálával megüresedett vránai perjelség elnyerésére pályázott, e kísérletében súlyos kudarcot vallott Baráth Mátyással, II. Lajos király étékfogójával szemben (FRAKNÓI 1881, 307). Az 1520 körül történt esemény is lehetett tehát az oka a korai végrendelkezésének¹⁷ és talán az 1520. második felében történt kolostorba vonulásának is. A Kapisztrán János ereklyéit is őrző újlaki kolostor ferencesei közé a palotai kolostorban töltött noviciátus és a rövid esztergomi tartózkodás után lépett (NAGY-PÁUR-RÁTH-VÉGHELY 1865, 308). A történeti értékelés szerint „*csalódások és csapások*

¹⁷ A végrendelet szerint letétbe helyezett összeget, 3025 forintot Tomori rokonai 1521. február 25-én vették fel Ládonyi Miklóstól Budán (NAGY *et al.* 1865, 405).

öszönözték, hogy felöltse a ferencesek ruháját” (MÁLYUSZ 2007, 217). Alig tölthetett azonban mintegy két és fél évet a szerzetesi lét magányában, amikor élete gyökeres fordulatot vett és immár sorsa beteljesülése felé sodródva a kalocsai érseki székbe emelkedve elérte a hőn vágyott előmenetelt, de a végek védelmének árán, egy olyan időszakban, mely a legnagyobb veszéllyel fenyegette az országot.

A források szerint már Nándorfehérvár ostroma előtt felvetődött Tomorinak a hadsereg élére helyezése, annak 1521-es eleste után személye még inkább felértékelődött, de a kérések (BENITS 2001, 187), melyekkel ostromolták nem értek célra, csupán VI. Adorján pápa kinevező okirata¹⁸ bírta rá Tomorit a kalocsai érsekség és vele az alsómagyarországi főkapitányság elfogadására. Az ország védelmének terhét viselő érsekséget Tomori „...korlátozott joggal, meghatározott célra kapta.” (SZAKÁLY 1976, 98). Ennélfogva azonban képtelen volt az érsekség pusztuló javainak kezelésére és abból a határvédelem teljes ellátására, miközben a királyi udvarban való részvételét és az ügyek irányítására való befolyását sem fejthette ki folytonos hadi feladatai és délvidéki jelenléte miatt (SZAKÁLY 1976, 99).

A királyi kincstárból csak nagy gondal-
bajjal megszerzett anyagi támogatás azonban a harcok során lassan jutott el a végekre, Tomorinak minden befolyását latba kellett vetnie, olykor kemény hangú vagy alázatos kérelmező leveleket írnia az uralkodóhoz (THALLÓCZY-ÁLDÁSY 1907, 117), vagy tárgyalásokat folytatnia Campeggio pápai legátussal és Burgio nunciussal, hogy eredményeket érhessen el. 1523 augusztusában még sikerült visszavernie Ferhád boszniai pasa csapatait (BESSENYEI 1981, 24), de a következő két évben zsold híján, igazi támogatás nélkül,

komoly felkészülést nem tudott előkészíteni, noha a családjával menekülő Bakics Pál hírei újabb Belgrád felől érkező támadást jósoltak a következő tavaszra (FRAKNÓI 1881a, 391).

A válságos helyzetben az uralkodó döntéseit nehezítette, hogy folyamatos pártharcok folytak az egyes nemesi csoportosulások között és több hatalmaskodó főúr a helyzetet arra használta, hogy a zavaros időkben újabb birtokokat szerezzen meg a védekezés helyett (BESSENYEI 1981, 25). Tomori elkeseredésében több alkalommal lemondott főkapitányi tisztéről (THALLÓCZY-ÁLDÁSY 1907, 115) és végül pénzt Burgiótól kapott a fenyegető veszély elhárítására (THALLÓCZY-ÁLDÁSY 1907, 117), melyet aztán Pétervárad megerősítésére költött. Az újabb török támadás hírére Tomori újra és újra támogatást kért, olykor elkeseredett hangú levélben igyekezett az uralkodó lelkiismeretét felébreszteni.¹⁹ Később, bár ismételten lemondott, nem habozott a seregek élére állni és kitartani, miközben országgyűlésen döntöttek újabb pénzösszeg megajánlásáról a várható hadi készülétek költségeire (FRAKNÓI 1881, 736). Miközben a király közfelkelést hirdetett meg és Tolnán maga is táborba vonult Pétervárad esesett Ibrahím nagyvezír hadaitól. Az összehívott táborba a magyar nemesség csak lassan szállingózott majd úgy döntött, Tomorit nevezi ki hadvezérének. Itt azonban folyamatos viták kezdődtek az azonnali támadásról, a többség alábecsülte a török seregek nagyságát (BENITS 2001, 216–217). Eközben Tomori csekély seregével folyamatos harcban igyekezett a Nándorfehérvár és Eszék közötti Duna-szakaszon feltartóztatni a török betöréseket. Amikor pedig a török átkelt a Dráván többen javasolták, hogy a király ne támadjon, hanem várja be Erdélyből Szapolyai János és a horvát végekről Frangepán Kristóf csapatait. E vitát végül a hevesebb, támadást sürgető fél nyerte

¹⁸ 1523. február 23-án született az okirat, de Tomori májusban hagyta el a kolostort véglegesen (FRAKNÓI 1881, 310).

¹⁹ Tomori Pál kalocsai érsek levele II. Lajos magyar királyhoz. 1526. július 5. (B. SZABÓ 2006, 67–69)

meg. Tomori ebben a vitában végül, Szakály Ferenc szerint egyetlen hibás döntése révén, a támadást sürgetők csoportja mellé állt, talán, hogy a seregek lelkesedését megtartsa (SZAKÁLY 1976, 99). Sorsa 1526. augusztus 29-én beteljesedett: a Csele patakba fulladt királlyal, a főurak és főpapok színe-javával együtt ő is a csatamezőn vesztette életét.

GONDOLATOK A SAJÓKAZAI PASZTOFÓRIUMON MEGJELENŐ CÍMER AZONOSÍTÁSÁHOZ

Tomori pályájának alakulása azt sejteti, hogy életében nagyobb törést jelentett karrierje megtorpanása, mint a korabeli közbeszéd által ismertté vált, meghiúsult házasságai. Anyagi lehetőségei megengedték volna, ugyan hogy díszes pasztofóriumot készíttessen, de a címér azonosítása ezt a lehetőséget még nem látszik teljességgel igazolni. Legalább ilyen probematikus és szintén nem azonosítható teljes mértékben a sajkóközi pasztofóriumon megjelenő címerrel a Benknerhez kötődő, 1509-ben kelt oklevébe foglalt címér (2. kép). A pasztofórium címérén megjelenő leveles koronából emelkedő szarvas szemben a Benkner-címerrel ellentétes irányba fordul és homlokát üti át nyílveszűző, míg a Benkner-címeren a szarvas nyakát átütő lándzsával találkozunk továbbá e szarvas homlokánál növekvő hold látható. Ha gondolatban végigjárjuk a Benkner címér körüli problémákat további számos megválaszolható kérdés merül fel. Elsősorban is, hogy miért készíttetne a tekintélyes, vagyonos brassói család efféle reprezentatív emléket (ha nekik lenne tulajdonítható) a lakóhelyétől távol, számára adományozott birtokhoz közeli településen. Ha azt a tényt figyelembe vesszük, hogy az id. Benkner szükségét érezte birtokai és nemesi címe ismételt megerősítésének 1517-ben is, akkor jól látszik, hogy az újonnan nemességet nyert család számára fontos volt elért pozíciójának megtartása, ennek tárgyiasult megjelenítése, noha ezen

újabb címeren a szarvas már meg sem jelenik, hiszen itt egy kiterjesztett szárnyú griffel találkozunk (MIKÓ 2005, 78).²⁰ Anyagi lehetőségei adottak voltak az anyagában és minőségében e vidéken feltűnő emlék elkészíttetésére. Üzleti kapcsolatai mellett hálája és erős baráti kötődése az id. Benkner szorosán fűzte Tomorihoz és így talán Abaújhoz is.²¹

2. kép. Benkner János címere a II. Ulászló által 1509-ben kiadott címeres levelén²²

Fig. 2. Blazon of János Benkner on the armored letter of King Ulászló II., from 1509.

²⁰ Az oklevél 1517. 11. 1-jén kelt és a hazai késő Jagelló-kori címeresleveleink magas kvalitású, a németalföldi eredetű virágbrázolást alkalmazó csoportjához tartozik — MOL Df, 246326.

²¹ „Item sciant dominaciones vestre, quod cum Judice Brassoviensi Joanne Benkner sum tali amicitia junctus, ut hactenus non multa verba mea posposuit; sed igitur loquatur et illi litera Regia ante omnes.” — írja Tomori Eperjes város tanácsához írt levele záró soraiban 1515. június 12-én (FRAKNÓI 1882, 83).

²² A középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa nyomán, MOL Df, 246326.

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pd&q=JELZ%3D%28%22246326%22%29&s=DAT&m=1&a=rec> (2011.12.06.)

3. kép. Csúcsi Tomori Miklós címere a kövesdi templom szentségházának konzolán
(A kép forrása: BALOGH 1943, 159. sz. kép)

*Fig. 3. Blazon of Miklós Tomori Csúcsi on the console of the tabernacle of Kövesd church
(Source of the picture: BALOGH 1943, pic. No. 159)*

Mindez azonban nem adna választ a pasztofórium sajókazai templomban való elhelyezésére. Benkner birtoka a mai Fáj és Baktakék határában álló, régészetileg még azonosíthatatlan, szintén abaúji Papiban volt. Papit 1243-ban említik először az oklevelek és jelentőségét mutatja, hogy az 1335-ös tizedjegyzékben szerepel papja és egyháza annak ellenére, hogy első Szent Péter apostolról elnevezett temploma a tatárjárás idején leégett (WOLF 1989, 128). A 15. században a Gönyüi és Horváth családok birtokolnak itt több, kisebb nemesi família mellett, amikor Gönyüi Damján 1492-ben 16 arany forintért részben zálogba adja papi birtokát Tomori Pálnak. Ezt követően 1500-ban azonban véglegesen eladja Tomori Pálnak, illetve Tomori Istvánnak és fiainak, Lőrincnek és Lajosnak

(CSOMA 1992, 239). 1552-ben azonban a török megjelenésével egyre néptelenedik a település és 1567-ben már *totaliter combusta* (teljesen leégett) a források szerint (WOLF 1989, 130). A 15. században virágzó település a 16. századi török pusztítás miatt lehanyaglott és a 17. század végére teljesen elnéptelenedett. Benkner tehát a 16. század elején, a még virágzó három-négy kisnemesi család által birtokolt településen nyert adománnyal szerzett nemességet Ulászlótól. Ha valóban ő készítette volna a pasztofóriumot, akkor miért került volna az Sajókazára? Erre eddig azonban releváns válaszunk nincsen. A Tomori és Benkner közötti erős üzleti és baráti kapcsolat sem lehet azonban elég magyarázat egyelőre a kérdéseinkre. Elgondolkodtató azonban a csak a Tomori rossz állapotú pe-

csétjéről ismert Tomori címer és a Benkner-féle címer kapcsolata, amint erre már fentebb történt utalás, ahol a Tomoriak címere egyfajta előkép szerepét tölthette be a brassói szász bíró számára adományozott változat esetében.

A szentségtartó kapcsán már csak egy további szál merülhet fel adalékként: ez pedig a csúcsi Tomori család erdélyi, kövesdi birtokának temploma számára készült, szintén reneszánsz ízlésű, valószínűleg helyi, erdélyi mester által készített szentségtartó kérdése. A mára elbontott kövesdi templom Kolozsváron őrzött reneszánsz részletein: a pasztofórium konzolján és a templom kapujának szemöldökkövén is megjelenik csúcsi Tomori Miklós címere (BALOGH 1943, 101). E címer (3. kép) nem azonos Tomori Páléval, a szakirodalom egy teljesen eltérő családként tekintett rájuk hosszú ideig (CSOMA 1992, 604). A család ezen ágának meghatározása során ha kissé bizonytalan is a szakirodalom, annyi tudható, hogy a csúcsi Tomoriak közeli rokonai Tomori Pálnak és elsősorban az ő támogatása, illetve ismét csak Bornemissza János patronátusa adtak anyagi alapot az Erdélybe véglegesen letelepedő ágak. A kövesdi megrendelő csúcsi Tomori Miklós előbb a munkácsi várnagyságot vette át Pál kolostorba vonulása után, majd a Pált a kolozsmonostori konvent élén követő Tomori István nevű testvére örökébe lépett a convent gubernátorságában (JAKÓ 1990, I. 80). István és Miklós is nagy valószínűséggel Tomori Pál unokatestvérei voltak és miután Pál több felső-magyarországi birtokukat zálogba vette tőlük, 1509-től folyamatosan bővítették erdélyi birtokaikat Maroscsúcs mellett, melyről nevüket is vették (JAKÓ 1990, I. 74). Miklós 1537-ben bővítette a kövesdi templomot a már említett szentségházzal és készíttetett új kapuzatot, ezzel az erdélyi reneszánsz egyik legszebb emlékéit hagyva hátra (BALOGH 1943, 264–265). A Pálhoz hasonlóan jól gazdálkodó csúcsi Tomori Miklós által készíttetett szentségház ugyan mészkből készült, méretei pedig meg-

haladják a kazaiét (208 x 92 x 22 cm), de szerkezete ugyanaz a Rosellinótól származó toszkán típus, mely a sajkazainak is jellemzője. Oromzatát ennek is timpanon zárja, ahogyan az a régészeti kutatás alapján a sajkazai pasztofóriumról is bebizonyosodott és konzolját itt is a készíttető címere díszíti. Fülkéjének részletformáit és *antiqua*-betűs feliratát a kutatás a kolozsvári Wolphard-ház részleteihez hasonlította (BALOGH 1980). Tekintettel a Tomori által támogatott unokatestvérek pályájának és anyagi előmenetelüknek fokozatos emelkedésére esetlegesen a rokon Miklós reprezentációs tevékenységében, egy hasonló emlék készíttetésében, Pálnak is szerepe lehetett. Ha ezt a körülményt is figyelembe vesszük, eggyel több érvet találunk arra, hogy a kazai pasztofórium címerének azonosítása, a készíttető személyének keresése során fenntartsuk Tomori Pál elsődleges szerepét. Ezt a vonalat támogathatják a sajkazai templom régészeti feltárása révén levont következtetések is, hiszen a jelentés megállapította, hogy a pasztofóriumnak is helyet adó szentély építése a 16. század elején történt. Így tehát a pasztofórium ide helyezésevel egy időben épülhetett át a templom és nyerhetett elhelyezést a szentségtartó, amely időben Tomori Pál éppen karrierjének, anyagi előmenetelének emelkedését élhette meg.

E felvetésekkel talán a kérdések számát inkább szaporítva, sem mint csökkentve, ha meg nem is válaszolható egyelőre a sajkazai pasztofórium címerazonosítási kérdése, egy szemponttal, vagy ha úgy tetszik, kizárható feltételezéssel közelebb kerültünk a válaszhoz.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSEI

HOM HTD — Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció, Miskolc

HOM RégAd — Herman Ottó Múzeum, Régészeti Adattár, Miskolc

MOL Df — Magyar Országos Levéltár, Diplomati-
kai Fényképgyűjtemény (U szekció), Budapest

- MOL DI — Magyar Országos Levéltár, Diplomati-
kai Levéltár, Budapest
- IRODALOM**
- BALOGH Jolán
1943 *Az erdélyi renaissance*. Erdélyi Tudomá-
nyos Intézet, Kolozsvár.
1980 Későrenaissance kőfaragó műhelyek. *Ars
Hungarica* 1980/2.
[http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf6344.p
df](http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf6344.pdf) (2011. december 6.)
- BANGHA Béla (szerk.)
1933 *Katolikus Lexikon*. 4. köt. Budapest.
- BENITS Péter (sajtó alá rendezte)
2001 *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt
Históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításá-
ban*, I/1. könyv. Balassi Kiadó, Budapest.
- BESSENYEI József (sajtó alá rendezte)
1981 *Memoria rerum 1504–1566, A Magyaror-
szágon legutóbbi László király fiának legutóbbi
Lajos királynak születése óta esett dolgok em-
lékezete (Verancsics-évkönyv)*. Magyar Heli-
kon, Budapest.
- BORSA Iván–C. TÓTH Norbert (összeállították)
2003 *Zsigmond-kori Oklevéltár*. VIII. (1421)
Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. For-
ráskiadványok 39. MOL, Budapest.
- CSOMA József
1897 *Abaúj-Torna Vármegye nemes családjai*. I.
Kassa. Repr.: 1992.
- DRASKÓCZY István
2004 Erdély sótermelése az 1530-as években.
In BESSENYEI József–HORVÁTH Zita–TÓTH
Péter–GYULAI Éva–SOMORJAI Lehel (szerk.):
*Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora új-
kori Erdélyről*. Studia Miskolcinsia 5. Mis-
kolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Mis-
kolc. 25–70.
- FODOR Pál–DÁVID Géza
1994 Magyar-török béketárgyalások 1512-
1514-ben. *Történelmi Szemle* 36/3–4. 193–225.
- FRAKNÓI Vilmos
1881 Tomori Pál élete. *Századok* XV/4. 289–
313.
1881a Tomori Pál élete. *Századok* XV/5. 377–
396.
1882 *Tomory Pál kiadatlan levelei*. Történelmi
Tár V.
- GERŐ László
1984 *Magyar műemléki abc*. Budapest.
- GRANSZTÓI György
1972 Társadalmi tagozódás Brassóban a XV.
század végén. *Századok* 106. 350–399.
- GUZSIK Tamás–FEHÉVÁRI Rudolf – LÖVEI Pál
2006 Perényi János tárnokmester (+1458) sír-
köve (4.52 kat. sz.) In TAKÁCS Imre (szerk.):
*Sigismundus rex et imperator. Művészet és kul-
túra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–
1437*. Kiállítási katalógus. Budapest–
Luxemburg.
- GYÁRFÁS Tihamér
1911 Egyéb brassai címereslevelek. (2. közle-
mény) *Turul* 29. 105–115.
- GYULAI Éva
2008 A sajkócai pasztofórium. In TAMÁS
Edit (szerk.): *A reneszánsz másodvirágzása a
Perényiek és a Rákócziak korában. Időszaki ki-
állítás a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi
Múzeumában, Sárospatakon a Reneszánsz Év-
ben. 2008. május 9–augusztus 31*. Sárospatak.
27.
- JAKÓ Zsigmond (kiad., bev., jegyz.)
1990 *A kolozsmonostori konvent jegyzőköny-
vei (1289–1556)*. I. Budapest.
- JOÓ Tibor
1988 A sajkócai vörösmárvány tabernákulum.
A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–
XXVI, 243–256.
- KAZARECKI Noémi
2004 A gótikus és a reneszánsz stílus együtt-
élése Nógrád és Borsod megye templomépíté-
szetében. *A Nógrád Megyei Múzeumok Év-
könyve* XXVII–XXVIII, 135–157.
- KUBINYI András
1964 A budai vár udvarbírói hivatala (1458-
1541). *Levéltári Közlemények* 35, 67–98.
- MÁLYUSZ Elemér
2007 *Egyházi társadalom a középkori Magyar-
országon*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- MIKÓ Árpád
2005 II. Lajos király címereslevelei. Egy speciá-
lis reprezentációs forma művészettörténeti
kérdései a késő Jagelló-korban Magyarorszá-
gon. In RÉTHELYI Orsolya–F. ROMHÁNYI
Beatrix–SPEKNER Enikő–VÉGH András
(szerk.): *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A*

- királyné és udvara 1521–1531.* Budapest Történeti Múzeum, Budapest. 73–85.
- 2008 Perényi István asztalnokmester (†1437) és Erhard Sauer (†1576) sárdi és szendrői provizor sírkövei a rudabányai református templomban. In MIKÓ Árpád–VERŐ Mária (szerk.): *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század).* Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. 256. (IX-10 kat. sz.)
- NAGY Imre–PÁUR Iván–RÁTH Károly–VÉGHÉLY Dezső
1865 *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius.* I. Győr. Repr. 2004.
- NUSSBÄCHER, Gernot
1988 *Johannes Benkner. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild.* Kriterion, București.
- OSTERMAYER, Hieronymus
2005 *Erdélyi Krónika 1520–1570.* (Ford., bev., jegyz.: LÖKÖS Péter) Kriterion, Kolozsvár.
- NUSSBÄCHER, Gernot
2011 Adalékok Brassó város és környéke közigazgatási történetéhez a XVI. század végéig. In: RADICS K. (szerk.): *Vármegyék és szabad ke-rültetek.* I–II. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27. Debrecen. 293–303.
- PACH Zsigmond Pál
1978 A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. *Századok* 112, 1038–1055.
- PETROV Sándor
1890 Biegner János brassai tetraevaneliuma 1561-ből a csernekhegyi könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 15/3–4.
- PUKY Andor
1883 *Adatok Torna vármegye XIII. századi ki-terjedéséhez és a Tomory család történetéhez.* Történelmi Tár VI. 209–216.
- RADVÁNSZKY Béla
1879 *Magyar családélet és háztartás a XVI. és a XVII. században.* II. Budapest.
- B. SZABÓ János (szerk.)
2006 *Mohács.* Osiris Kiadó, Budapest.
- SZAKÁLY Ferenc
1976 Tomori Pál emlékezete. Halálának 450. évfordulóján. *Új Írás* 16, 96–100.
- SIMON Zoltán
2002 Egy lépés előre: újabb középkori részle-tek a sajkókazai református templomon. In BARDOLY István–HARIS Andrea (szerk.): *Détszy Mihály 70. születésnapjára. Tanulmányok.* Művészettörténet–Műemlékvédelem XI. Budapest. 105–126.
- THALLÓCZY Lajos–ÁLDÁSY Antal
1907 *Magyarország és Szerbia közti összekötte-tések oklevéltára 1198–1526.* (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 2.) Budapest.
- VARGA J. János
1981 *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

**FROM THE POSSIBLE CONNECTION AMONG PÁL TOMORI, JÁNOS BENKNER
AND THE TABERNACLE OF SAJÓKAZA (HUNGARY)**

Keywords: (Tuscan-type) tabernacle, armorial diploma, gentry, Saxons, intermediate trade

The tabernacle known as “Sajókazai pasztofórium” from the beginning of the 16th century is an outstanding renaissance relic of our county. There is a blazon on the bracket, which holds the tabernacle. Several researchers think that the tabernacle on the grounds of this blazon belongs to the commander Pál Tomori who died in the King’s service in the battle of Mohács. Although the Tomori family of Abaúj had estates in Borsod, we cannot find their names among the owners and their family blazon does not identical with the one of tabernacle entirely. According to the latest research, Pál Tomori had the tabernacle made as a remembrance of a Putnokys girl in Sajókaza who died before their wedding. Pál Tomori’s career and wealth derived from his position of the Transylvanian salt-chamber, the governor of convent resided in Kolozsmonostor and the castellan of Fogaras. During that time,

Tomori had got strong economic relations to the Saxon patricians in Brassó, especially to János Benkner, whose family blazon shows prominent similarity to the ones of the tabernacle of Sajókaza. In addition to, Benkner got an estate of Abaúj (Papipusztá) from Tomori and thus the King Ulászló II. raised him to the nobility. Although this blazon cannot identify with that under review with great certainty, it gives us interesting information about the relationship between Tomori and Benkner. On the other hand, Tomori's cousin, Miklós from the Csúcs (Transylvanian) branch of the family, also had a blazon made in renaissance style, which was Tuscan-type like the tabernacle of Sajókaza. Miklós Tomori had this blazon made in 1537 and placed it in the church of Kövesd first. It was different from the Pál Tomori's item. Now it can see in the National Museum of Kolozsvár. As Pál Tomori helped the career of Miklós, and he might order the tabernacle, the item of Sajókaza could be an example for the making of the Kövesd remembrance.

Zsófia Gál-Mlakár